

ESKİ ÇAĞ ANKARA'SINDA APHRODITE KÜLTÜ

Prof. Dr. SABAHAT ATLAN

Ankara'nın Eski Çağ tarihinin bir kolunu da din tarihi teşkil eder. Önemli ve ilgi çekici olan bu bölümü aydınlatmak için, Eski Çağ yazarlarının eserlerinde hiç bir kayıt mevcut değildir. Bu sebepten Ankaranın din tarihini incelemek istediğimiz zaman ilk elden kaynaklara, yani yazıt ve sikkelere başvurmamız gerekmektedir. Bu husustaki yazıt malzemesinin az ve yetersiz olmasına karşılık, Ankara'nın tanrı ve tanrıçalarını bize çeşitli şekil ve karakterde aksettiren sikkeler çok ve çeşitlidir, öyle ki bu malzeme sayesinde şehrin bütün panteonunu tesbit etmek ve hattâ bu tanrı ve tanrıçaların hangi kültür tabakalarına ait olduklarını da ortaya koymak mümkün olmaktadır. Bu konu şimdiye kadar ayrı bir şekilde ele alınarak işlenmiş değildir. Fakat bu konu ile ilgili genel bilgiyi, şehrin tarihini etraflı olarak araştırmış bulunan Prof. Afif Erzen'in "İlk Çağda Ankara" adlı kitabında bulmak mümkündür¹. Bizim bu yazı ile açıklamak istediğimiz husus ise, "Eski Çağ Ankarasında Aphrodite kültü" meselesidir. Adına ne Ankara hakkında bilgi veren Eski çağ tarihçilerinde, ne de bu şehre ait yazıtlarda hiç rastlamadığımız² bu tanrıçaya Ankara'da da ibâdet edilmiştir ki, bunu Aphrodite'nin sikkeler üzerindeki tasvirlerinden anlamaktayız. Araştırmalarımıza esas teşkil eden ve hepsi Roma İmparatorluk devrine ait olan sikkelerin sayısı ancak dördttür ve bunlar iki kısımda toplanmaktadır : 1— Bu sikkelerde Aphrodite, arkeolojide Anadiyomene adı verilen Aphrodite tipine bağlı bir tip şeklinde, 2— Bir unikum olan ve Viyana meskûkât koleksiyonunda saklanmakta bulunan sikkede olduğu gibi, yüzen bir Aphrodite şeklinde görünmektedir.

Birinci grupta Aphrodite a) tamamiyle çıplak, b) yarı giyimli olarak tasvir edilmiştir. a) Caracalla zamanında (211-217) basılmış

¹ A. Erzen, İlkçağda Ankara. Ankara 1946. s. 83 - 93.

² A. Erzen'in adı geçen kitabında bu konuya değinilmemiştir. Çünkü yazar burada tanrı ve tanrıçaların açıklanmasında esas olarak yazıtları ele almış ve ancak gerektiği yerde bunların sikkeler üzerinde de tasvir edilmiş olduklarına işaret

bir sikkenin arka yüz tipini teşkil eden bu Aphrodite (Lev. 1, 1) ³ cepheden sol bacak üzerinde durmuş, bir az arkaya ve yana koyduğu sağ ayağın parmak uçlarıyla yere temas etmiştir. Baş sola bakmakta, saçlar düz bir şekilde arkaya taranarak ensede bir topuz halinde toplanmaktadır. Sol el öndedir, sağ el ise enseden omuzlara serbest olarak düşen saç tutamını yakalamıştır. Yerde sol tarafta baş aşağı duran bir delphin, sağda bir amphora görülmektedir.

Arkeolojide bilinen Aphrodite tipleri içinde Medici ⁴ ve Anadiyomene ⁵ adlarını taşıyanlar en önemlileri arasında yer almaktadırlar. Medicinin esas karakteri sol elin önde, sağ elin göğüste bulunması ⁶, Anadiyomene'de ise iki elin de saçlara kaldırılmış ve bazen bu saçların suyunu sıkar, bazen de saçları başına toplar vaziyette gösterilmesidir ⁷. Fakat bu iki tipin meydana getirildiği devri takip eden bir devrede (belki Hellenistik devrin sonuna doğru), bir takım yeni san'at-kârlar tarafından yapılan Aphrodite heykellerinde, bu iki esas tipin bazı karakteristik özellikleri birleştirilmeğe başlanmıştır. Böylece Medici tipinde göğüste duran sağ el yana açılarak bazen bir sandal ⁸ veya bir şerit ⁹ tutar bir tarzda, bazen de baştan omuzlara sarkan saçları yakalamış olarak gösterilmiş ve böylece karışık bir tip meydana gelmiştir ¹⁰. İşte bu sonuncu tip ile aynı özellikleri gösteren sikke resmi de, kanaatimize göre, bu şehirde bulunan ve meselâ herhangi bir bahçeyi süslemiş veya bir mâbede adak edilmiş bir heykelin kopyasını

etmiştir, böylece yazıt malzemesinde adı geçmeyen Aphrodite hakkında bilgi verilmemiştir.

³ Imhoof-Blumer, Monnaies Grecques. Paris-Leipzig. s. 415, 169. Resim E. Bosch'un özel kataloğundaki bir alçı kopyeden çekilmiştir.

⁴ F. Winter, Kunstgeschichte in Bildern (KIB). s. 380, 4, 5. M. Bieber, The Sculpture of the Hellenistic Age. Newyork 1955. res. 30, 31, 34, 35. Ch. Picard, Manuel d'Archeologie Grecque. La Sculpture. IV (periode classique. IV. siecle, 2. partie). Paris 1963. s. 1043 v. d. not. I.

⁵ H. Bulle, Der schöne Mensch im Altertum. lev. 153 (Münih, Pringsheim Koll.) F. Winter,, KIB; s. 379, 5, 6.

⁶ Bu tipin varyantları için bak: S. Reinach, Repertoire de la Statuaire Grecque et Romaine. II. s. 350-355.

⁷ S. Reinach, aynı eser. II, s. 339-344. M. Bieber, aynı eser. res. 604.

⁸ Delos'da bulunmuş Aphrodite-Pan grubunda olduğu gibi. Bak: Ch. Picard, Sculpture Antique. s. 263, res. 103. M. Bieber, aynı eser. res. 629, 630. S. Reinach, aynı eser. IV, s. 230, 2, 3.

⁹ BCH 24 (1900). s. 19, no. I(1-6). 30(1906). s. 627, no. I(B1-4).

¹⁰ S. Reinach, aynı eser. II, 352, 4.

aksettirmektedir. Figürün işleniş tarzı ile bir kaide üzerinde gösterilmiş bulunması da bu fikri doğrulamaktadır¹¹.

İkinci sikke (Lev. 1, 2)¹² üzerinde ise Aphrodite tam cepheden gösterilmiş, vücudun üstü çıplak, sol el önde vücudun alt kısmını saran himatyan'u; sağ el ise yine baştan omuzlara sarkan saç tutmuştur. Yüz de tamamiyle önden tasvir edilmiştir ve saçların diğer kısmı sol omuz üzerine dökülmüş olarak görülmektedir¹³.

Aphrodite'nin bu şekline Pamphylia¹⁴, Pisidia¹⁵ ve Kilikia¹⁶ sikkeleri üzerinde çok sık rastlanmaktadır. Bu Aphrodite, birinci sikke üzerinde gördüğümüz tipten yalnız vücudun alt kısmının örtülü olması ile ayrılmaktadır. Şu halde Aphrodite Medici ve Anadiyomene gibi aslında çıplak olan kanonik tiplerin sonraki devirlerde yarı giyimli olanları meydana getirildiği gibi, bu iki tipin birleşimi olarak kabul ettiğimiz¹⁷ a grubu sikkesi üzerindeki Aphrodite'de de aynı şey yapılmış ve böylece b grubu Aphrodite'si meydana gelmiştir. Bu Aphrodite tamamiyle cepheden olan dik ve sert duruşu ve hiyeratik tasvir şeklinden dolayı muhakkak ki bize bir kült heykelini aksettirmekte¹⁸ ve şu halde bir mâbede ait bulunmaktadır¹⁹. Binaenaleyh yalnız bu iki sikkenin tetkiki ile biz evvelâ Ankara'da Aphrodite'ye de ibâdet edildiğini, sonra bu tanrıça için birde tapınak mevcut olduğunu tesbit edebiliyoruz.

¹¹ Bu tipin bir benzeri, bir Kaisareia-Germanike sikkesi üzerinde tasvir edilmiştir: E. Babelon, *Recueil Général des Monnaies Grecques d'Asie Mineur*. Paris 1904. s. 284, 24. lev. 44, 18.

¹² Imhoof-Blumer, *Zur griechischen und römischen Münzkunde*. s. 226, I. lev. VIII, 13 (Berlin). Bir diğeri Paris'tedir: E. Babelon, *Inventaire Waddington*. no. 6618. lev. XVIII, 24. Her ikisi de İmp. Commodus zamanında basılmıştır.

¹³ Bu şekli ile, fakat sol tarafında Eros da olduğu halde, diğeri bir Ankara sikkesi üzerinde tasvir edilmiştir. Sikke Paris'tedir.

¹⁴ BMC Lycia.... s. 108, 100. lev. XXVII, 14 (Aspendos); s. 125, 30. lev. XXIV, 13 (Perge); s. 152, 73. lev. XXVIII 8. (Side).

¹⁵ Sagalassos, Selge.

¹⁶ Syedra. Imhoof-Blumer, *Kleinasiatische Münzen*. II (Viyana 1902). s. 491, 8. lev. XIX, 5.

¹⁷ Krşl. M. Bulard, BCH 30 (1906) s. 610-631. lev XIII - XVI.

¹⁸ W. Müller, RE, Suppl. V, s. 502 (Kultbild).

¹⁹ Vücudun üst kısmının çıplak oluşu buna mâni değildir. Çünkü Praxiteles'in Knidos şehri için yaptığı çıplak Aphrodite bir mâbet heykeli idi. Korinth şehri mâbedinde durduğu bilinen Capua Venüsü isimli Aphrodite de yarı giyimli idi: BMC Corinth. 592, lev. XIX, 12; no. 596, lev. XXIII 15 (Sikkeler). Winter, KIB. s. 312, I (heykel).

II. grubu teşkil eden sikke (Lev. 1, 3), İmparator Sept. Severus (193-211) zamanında basılmıştır²⁰. Burada Aphrodite arka üstü, sağ bacak solu üzerine atılmış ve kollar yana açılmış olarak yüzer bir şekilde gösterilmiştir. Baş sola doğrudur. Sağda tanrıçanın sol kolu altında gösterilmiş olan Eros da aynı şekilde sağa ve kolları yanlara açılmış olarak, yüzmektedir. Aphrodite'nin başının üst tarafında sağda bir çelenk ve Eros'un altında sağda bir çapa yer almıştır²¹.

Bu Aphrodite buradaki durumu ile Roma'da bulunmuş ve Benndorf tarafından Aphrodite Anadiyomene konulu makalesi²² münasebetiyle ele alınmış olan bir duvar resmindeki (Lev. I, 4) Aphrodite ile büyük bir benzerlik göstermektedir²³. Benndorf'a göre, bu tabloda Aphrodite'nin uzanma şekli ve kollarının açılışı yüzen bir Aphrodite'ye daha fazla uymaktadır²⁴, fakat vücudun sudan çok yükselmiş olması yüzme motifi ile bağdaşmadığı ve etraftaki şahıslar kollarını yukarıya kaldırarak ilâheyi selâmlar vaziyette tasvir edildiği için, yine Benndorf'a göre, figür doğmakta olan bir Aphrodite'yi göstermekte ve bu duvar resmi Apelles'in Anadiyomene adlı meşhur tablosunun izlerini taşımaktadır. Çünkü Apelles'in Kos'daki Asklepion'da duran ve sonra Augustus tarafından Roma'ya götürülerek Caesar mabedine konan Anadiyomene'si²⁵, sahilde yarı giyimli, yanında kendisine ayna tutan Eros olduğu halde tuvaleti ile uğraşır bir tarzda değil²⁶, vücudunun üst kısmı ile deniz suları arasından yukarıya yükselir ve elleri ile saçlarının suyunu sıkarak bir vaziyette tasvir edilmişti²⁷.

²⁰ H. Riggauer, Zeitschrift für Numismatik. 8 (1881) s. 82. lev. I, 9; Mionnet, IV, 380, 32; Head, Historia Numorum. Londra 1911, s. 747. BMC Galatia... s. XXI. Imhoof-Blumer, Monnaies Grecque. s. 414, 168.

²¹ Çapa şehrin armasıdır ve bir çok sikkelerde rastlanır: BMC Galatia... s. 9, 7. lev. II, 4; s. 9, 8. lev. II, 3; s. 14, 32. lev. III, 5.

²² O. Benndorf, Athenische Mitteilungen. I (1876). s. 50-66. lev. II.

²³ Krşl. Riggauer, aynı yer. s. 82.

²⁴ Herkulaneum ve Pompei fresklerinde Nereidler de aynı şekilde yüzmektedirler: S. Reinach, Repertoire de peintures Grecques et Romaines s. 43, 8, 9.

²⁵ Tablonun hikâyesi: H. Blümner, Archaeologische Zeitung. 42/1884 (1885) s. 135. E. Simon, Die Geburt der Aphrodite. Berlin 1959. s. 98.

²⁶ Krşl. O. Benndorf, aynı yer. s. 52.

²⁷ E. Simon, aynı yer. s. 17. Tizian, Aphrodite'nin doğuşunu ayakta, dizlerine kadar su içinde ve elleri ile sol omuzu üzerine dökülen saçlarının suyunu sıkarak şekilde göstermiştir. Tablo, doğuşun antik motifden ayrılan kısımlarını göstermesi bakımından enteresandır: O. Fischel, Tizian. s. 34. Boticelli'nin aynı mevzudaki

Buna göre Roma duvar resminde çıplak vücudun sular arasından yukarıya yükselmesi motifi mevcut kalmış, saçların suyunu giderme motifi ise kaldırılarak kollar yana açılmıştır. Aynı kol motifini doğuş sahnesini gösteren diğer bir eserde daha görmekteyiz. Galaxidi'de bulunmuş ve Phidias'ın Olympia Zeus'u tahtının kaidesi üzerinde tasvir etmiş olduğu Aphrodite'nin doğuşu sahnesinin²⁸ bir tekrarı olarak kabul edilen gümüş bir madalyon üzerinde de (Lev. 1, 5)²⁹ tanrıça sular arasından yükselirken aynı şekilde kollarını yana açmıştır. Şu halde Roma duvar resminde bulduğumuz kol motifi, doğuş sahnesine uymayan bir hareket olmasa gerektir. Diğer taraftan Fransa'da Bretagne eyaletinin Langon şehrinde bir kilisenin apsidi içinde bulunmuş, Roma devrine tarihlendirilen bir fresk parçası mevcuttur (Lev. 1, 6)³⁰. Fresk'in sol kısmı apsidin temizlenmesi esnasında tahribata uğramıştır. Fakat kalan kısımlardan anlaşıldığına göre, burada da Aphrodite Anadiyomene tasvir edilmişti ve tanrıça Roma duvar resminde olduğu gibi arka üstü ve etrafını çerçeveleyen balıkların da işaret ettiği veçhile, deniz içerisinde gösterilmiştir. Sağdaki Eros, burada büyük bir delphin üzerine binmiş olarak tasvir edilmiştir. Burada Roma duvar resminden farklı olarak tanrıçanın sol eli omuz üzerine düşmüş olan saçları tutmuş ve bu vaziyetiyle Apelles'in tablosuna daha fazla yaklaşmıştır³¹.

Ankara sikkesi üzerindeki Aphrodite bu iki eserle (yani Roma duvar resmi ve Langon freski), karşılaştırıldığı takdirde, aralarında

bir tablosu üzerindeki antik unsurlar için: E. Simon, aynı yer. s. 42. M. S. İpşir-oğlu, Avrupa sanatı ve problemleri. İstanbul 1946 res. 61.

²⁸ Bu sahnede Aphrodite, solunda Eros, sağında ona çelenk tutan Peitho ile merkezi teşkil etmekte, köşeleri tutmuş olan Helios ve Selene ile bu merkez grubu arasında Olympos'un diğer tanrı ve tanrıçaları ikişer, ikişer dizilmekte idiler: Brunn, Geschichte der griechischen Künstler. I. S. 123.

²⁹ Petersen, Röm. Mitteilungen. 7(1892), S. 49/50. res. 9; J. Charbonneaux, La Sculpture Grecque classique. s. 49, lev. 34 c. E. Simon, aynı yer. s. 42, res. 26. Madalyon hakkındaki diğer literature orada s. 106, 26.

³⁰ Revue Archeologique. 13 (1866). s. 252. S. Reinach, Rép. de peintures Grecques et Romaines. s. 59, 7.

³¹ Napolide bulunan Pompei'den gelme bir duvar resminde Aphrodite'nin doğuşu midyekabuğu içinde gösterilmiştir ve bacaklar üst üste atılmış vaziyettedir, aynı zamanda küçük bir Eros da midye kabuğunun arkasında vücudunun üst kısmı ile görünmektedir: Hermann, Denkmäler der Malerei des Altertums. lev. 189. S. Reinach, Rép. Peintures Grecques et Romaines. s. 60, 2.

tesadüfî olarak kabul edemeyeceğimiz kadar büyük bir benzerliğin bulunduğu, hemen dikkat nazarımızı çeker. Aphrodite her üçünde de aynı şekilde yukarıya doğru yükselmekte, yani doğmaktadır. Eros her üçünde de aynı yerde ve sikke ile Roma duvar resminde aynı tarzda sağa doğru yüzer vaziyettedir. Yalnız sikkedeki Aphrodite kollarının açılış şekli ile Roma tablosundaki Aphrodite'ye, arka üstü uzanmış ve saçların yalnız sol omuza dökülmesi bakımından da Langon freskindekine daha çok benzemektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki : a) Roma duvar resmi ile Langon freski arasındaki benzerlik büyüktür ve ikisi de müşeterek bir orijinalin uzak izlerini taşımaktadırlar. Bu orijinal muhtemelen Benndorf'un da kabul ettiği gibi, Apelles'in Anadiyomeme adlı meşhur tablosudur. b) Daha fazla Roma duvar resmine benzeyen bir tablo Ankara'da da mevcuttu ve Ankara sikkelerinin kalıbını hazırlayan san'atkâr muhakkak ki bu tablonun tamamını sikkenin çok küçük olan yuvarlağına sığdırma imkânını bulamadığı için, esas olan orta kısmını kopye etmiştir³² ve şu halde sikke resmi de, duvar resmi ve fresk gibi, deniz suları içerisinde doğmakta olan bir Aphrodite'yi göstermektedir. Ankara'da bir Aphrodite mâbedinin mevcut olacağını yukarıda kabul etmiş bulunduğumuza göre, bu tablo, her halde bu mâbet veya mâbet müstemilâtının içinde herhangi bir yere konmuş bulunuyordu. Eski çağdan kalma sikkelerin bütünü içerisinde yalnız bir kerre ve Ankara gibi bir kara şehirde rastladığımız bu Aphrodite tasvirini başka türlü izah etmemize şimdilik imkân yoktur.

Esasen yukarıda tetkik ettiğimiz Ankara sikkeleri üzerindeki Aphrodite tiplerinin hepsi, Aphrodite Anadiyomene tipine bağlı, yani bu ilâhenin doğuşu ile ilgilidirler. Acaba Ankara'da, tanrıçanın bu şehirde doğmuş olduğunu kabul eden mahallî bir kült geleneği mi mevcuttu? Artemis ile Athena'nın çok eski devirlere ait ağaçtan yapılmış kült heykellerinin her sene alayla³³ Ankara civarında bulunan bir göle³⁴ götürülüp yıkandıklarını biliyoruz³⁵. Belki Aphro-

³² Galaxidi madalyonunda Phidias'ın doğuş sahnesinin orta kısmının kopye edilmiş olduğu gibi. Krşl. s. 4 ve not. 29.

³³ Bu esnada kült heykelleri bir araba içinde götürülürlerdi: BMC Lydia. s. 14, 31. lev. II, 5. Akrasas'a ait bu sikke üzerinde (Sev. Alexander zamanı) Artemis Ephesia iki geyiğin çektiği bir araba içinde görünmektedir.

³⁴ Bu göl her halde Ankara'ya en yakın olan Emir veya Moğan göllerinden birisidir.

³⁵ M. P. Nilsson, Griechische Feste von religiöser Bedeutung. Stuttgart 1957

dite'nin de yine bu gölde doğmuş olduğu kabul edilmekteydi³⁶. Fakat elimizde bu hususu daha fazla aydınlatacak hiç bir vesika bulunmadığından, şimdilik yalnız bu noktaya işaret etmekle yetiniyoruz.

s. 255/56. Erzen, İlkçağda Ankara. s. 86. E. Simon, aynı yer. s. 20. Atina Athena'sının kült heykelinin denizde yıkandığına dair: E. Simon, aynı yer. s. 50.

³⁶ Aphrodite'nin doğuşunu gösteren çeşitli eserler E. Simon'un "Die Geburt der Aphrodite. Berlin 1959" adlı eserinde bir araya toplanmıştır. Fakat bu kitapta bizim gözden geçirdiğimiz san'at eserlerinden yalnız Galaxidi madalyonuna temas edilmiştir; s. 42, res. 26.

1

2

3

3

4